

Лекція 4. Метод штучного базису (М-метод).

4.1. Поняття про виродженість, монотонність і скінченність симплекс-методу.

ЗЛП будемо називати *невиродженою*, якщо не виродженіми є всі її опорні розв'язки.

Нехай є не вироджена ЗЛП на максимум. Значення цільової функції на двох послідовних ітераціях пов'язані співвідношенням:

$$Z(X^{s+1}) = Z(X^s) - \theta_{0k}^s \Delta_k^s,$$

причому $\theta_{0k}^s = \frac{\alpha_{i0}^s}{\alpha_{ik}^s} = \min_{i: \alpha_{ik}^s > 0} \frac{\alpha_{i0}^s}{\alpha_{ik}^s} > 0$, $\Delta_k^s < 0$, то

$$Z(X^{s+1}) > Z(X^s).$$

Отже, послідовність значень цільової функції не виродженої ЗЛП монотонна, а оскільки число опорних планів скінченне (не перебільшує C_n^m), то алгоритм методу скінченний.

Якщо ЗЛП вироджена, то одна або декілька базисних змінних опорного розв'язку дорівнюють нулеві, при цьому $\theta_{0k}^s = 0 \Rightarrow Z(X^{s+1}) = Z(X^s)$. Це може привести до того, що протягом ряду ітерацій симплекс-методу буде розглядатись одна і та ж вершина, а змінюватимуться лише базисні вектори і можливе повернення до початкового базису. Таке явище називається *зациклюванням*.

Існує неоднозначність при виборі вектора, що підлягає виведенню з базису, або $\theta_{0k}^s > 0$, але θ_{0k}^s однаковий для двох рядків, тоді наступний розв'язок – вироджений.

Хоча зациклювання в економічних задачах не зустрічається і побудовано лише 5 штучних прикладів, розроблені методи попередження зациклювань.

Тому, якщо мінімум $\theta_{0k}^s = \min_{i: \alpha_{ik}^s > 0} \frac{\alpha_{i0}^s}{\alpha_{ik}^s}$ досягається для одного індексу $i = l$, то A_l виводиться з базису, якщо для декількох індексів i ,

то для всіх таких індексів при $j = 1$ обчислюють і порівнюють $\frac{\alpha_{ij}^s}{\alpha_{ik}^s}$. Індекс,

що відповідає найменшому відношенню визначає вектор, що виводиться з базису. Якщо неоднозначність зберігається, то обчислюють для $j = 2$ тощо. Питання про число ітерацій симплекс-методу досить складне, у середньому $\approx m$ (число непрямих обмежень).

4.2. Постановка задачі

Метод штучного базису (М-метод) застосовується для розв'язання ЗЛП у випадку, коли задача не має початкового опорного розв'язку з базисом з одиничних векторів. Для ЗЛП складається розширена задача (М-задача), яку розв'язують симплексним методом.

Нехай є канонічна ЗЛП:

$$\begin{aligned} Z(x) &= \sum_{j=1}^n c_j x_j \rightarrow \max (\min) \\ \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j &= b_i, \quad i = \overline{1, m} \\ x_j &\geq 0, \quad j = \overline{1, n}. \end{aligned} \quad (4.1)$$

Вважаємо, що $b_i \geq 0, \forall i$.

Для початкової задачі складаємо розширену, використовуючи штучні змінні.

Штучними змінними називаються невід'ємні змінні, що входять в обмеження-рівності опорного розв'язку з базисом з одиничних векторів.

Кожну штучну змінну вводимо в ліву частину одного з рівнянь з коефіцієнтом $+1$ і в цільову функцію задачі на максимум з коефіцієнтом $-M$ (для задачі на мінімум - з коефіцієнтом $+M$). Число $M \gg 1$ (для комп'ютерних програм зазвичай вибирають $M = 10 \max_j |c_j|$).

Для задачі на максимум одержимо:

$$\begin{aligned} Z_M(\bar{x}) &= \sum_{j=1}^n c_j x_j - \sum_{i=1}^m M x_{n+i} \rightarrow \max \\ \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j + x_{n+i} &= b_i, \quad i = \overline{1, m}, \\ x_j &\geq 0, \quad j = \overline{1, n}, \quad b_i \geq 0, \quad i = \overline{1, m}. \end{aligned} \quad (4.2)$$

Побудована задача має опорний план $\bar{x}^1 = (\underbrace{0, \dots, 0}_n, b_1, \dots, b_m)^T$ з базисом $\bar{B}_1 = (A_{n+1}, \dots, A_{n+m})$.

4.3. Обґрунтування М-методу

Лема 4.1.

Будь-якому допустимому розв'язку $x = (k_1, \dots, k_n)^T$ початкової ЗЛП відповідає допустимий розв'язок

$\bar{x} = (k_1, \dots, k_n, 0, \dots, 0)^T$ розширеної задачі і навпаки. При цьому $Z(x) = Z_M(\bar{x})$.

△ Нехай $x = (k_1, \dots, k_n)^T$ - допустимий розв'язок ЗЛП, тоді він задовольняє задачі (4.1):

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} k_j = b_i, \quad i = \overline{1, m}$$

$$k_j \geq 0, \quad j = \overline{1, n}.$$

Доповнимо цей розв'язок змінними $k_{n+1} = \dots = k_{n+m} = 0$, тоді $\bar{x} = (k_1, \dots, k_n, 0, \dots, 0)^T$. Підставимо в розширену задачу (4.2):

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} k_j + 0 = b_i, \quad i = \overline{1, m} \Rightarrow \bar{x} - \text{розв'язок задачі (4.2). Навпаки аналогічно. Перевіримо рівність значень цільових функцій:}$$

$$Z(x) = \sum_{j=1}^n c_j k_j,$$

$$Z_M(\bar{x}) = \sum_{j=1}^n c_j k_j - \sum_{i=1}^m M \cdot 0 = \sum_{j=1}^n c_j k_j \Rightarrow$$

$$Z(x) = Z_M(\bar{x}). \blacktriangle$$

Лема 4.2.

Значення цільової функції М-задачі на максимум (мінімум) на довільному допустимому розв'язку $\bar{x}_k = (k_1, \dots, k_n, 0, \dots, 0)^T$, у якого всі штучні змінні нулі більше (менше) значення цільової функції на довільному допустимому розв'язку $\bar{x}_l = (l_1, \dots, l_{n+m})^T$, у якого хоча б одна штучна змінна відмінна від нуля.

△ Підставимо розв'язки $\bar{x}_k = (k_1, \dots, k_n, 0, \dots, 0)^T$ і $\bar{x}_l = (l_1, \dots, l_{n+m})^T$ в цільову функцію М-задачі:

$$Z_M(\bar{x}_k) = \sum_{j=1}^n c_j k_j,$$

$$Z_M(\bar{x}_l) = \sum_{j=1}^n c_j l_j - \sum_{i=1}^m M \cdot l_{n+i}.$$

Оскільки $l_{n+i} \geq 0, \forall i$ і хоча б одна з координат $l_{n+i} > 0$, то

$$M \sum_{i=1}^m l_{n+i} \gg 1 \Rightarrow Z_M(\bar{X}_l) < Z_M(\bar{X}_k). \blacktriangle$$

Теорема 4.1.

1. (Ознака оптимальності розв'язку). Якщо М-задача має оптимальний розв'язок $\bar{x}^* = (x_1^*, \dots, x_{n'}^*, 0, \dots, 0)^T$, у якого всі штучні змінні дорівнюють нулеві, то початкова задача має оптимальний розв'язок $x^* = (x_1^*, \dots, x_n^*)^T$.
2. (Ознака відсутності розв'язку в зв'язку з несумісністю системи обмежень). Якщо М-задача має оптимальний розв'язок, у якого хоча б одна штучна змінна відмінна від нуля, то початкова задача не має розв'язку (несумісна система обмежень).
3. (Ознака відсутності розв'язку у зв'язку з необмеженістю цільової функції). Якщо розширена задача не має розв'язку внаслідок необмеженості цільової функції, то початкова задача не має розв'язку з тієї ж причини.

$\Delta 1$. Нехай $\bar{x}^* = (x_1^*, \dots, x_{n'}^*, 0, \dots, 0)^T$ - оптимальний план М-задачі на максимум, тобто

$$Z_M(\bar{x}^*) > Z_M(\bar{x}), \forall \bar{x} \in G_M.$$

За лемою 4.1 вихідна задача має розв'язок $x^* = (x_1^*, \dots, x_n^*)^T$ і $Z(x^*) = Z_M(\bar{x}^*)$. Покажемо, що x^* - оптимальний розв'язок початкової задачі, тобто $Z(x^*) > Z(x), \forall x \in G$. Припустимо, що оптимальним є допустимий розв'язок $x^0 = (x_1^0, \dots, x_n^0)$, тобто $Z(x^0) > Z(x), \forall x \in G$, а отже, $Z(x^0) > Z(x^*)$. За лемою 4.1

$$\exists \bar{x}^0 = (x_1^0, \dots, x_{n'}^0, 0, \dots, 0)^T : Z(x^0) = Z_M(\bar{x}^0).$$

Тоді $Z_M(\bar{x}^0) = Z(x^0) > Z(x^*) = Z_M(\bar{x}^*)$, що суперечить тому, що $\bar{x}^*$ - оптимальний розв'язок.

2. Нехай $\bar{x}^* = (x_1^*, \dots, x_{n'}^*, x_{n+1}^*, \dots, x_{n+m}^*)^T$ - оптимальний план М-задачі, тобто $Z_M(\bar{x}^*) > Z_M(\bar{x}), \forall \bar{x} \in G_M$, причому $|x_{n+1}^*| + \dots + |x_{n+m}^*| \neq 0$.

Припустимо, що початкова задача має деякий допустимий розв'язок $x^0 = (x_1^0, \dots, x_n^0)^T$. За лемою 4.1 цьому розв'язку відповідає розв'язок $\bar{x}^0 = (x_1^0, \dots, x_n^0, 0, \dots, 0)^T$ М-задачі і $Z_M(\bar{x}^0) > Z_M(\bar{x}^*)$, що суперечить оптимальності $\bar{x}^*$.

3. Нехай М-задача на максимум не має розв'язку внаслідок необмеженості цільової функції, тобто $Z_M(\bar{x}) \rightarrow +\infty$. Припустимо, що початкова задача (4.1) має оптимальний план $x^* = (x_1^*, \dots, x_n^*)^T$. За лемою 4.1 йому відповідає розв'язок $\bar{x}^* = (x_1^*, \dots, x_n^*, 0, \dots, 0)^T$ М-задачі і $Z_M(\bar{x}^*) = Z(x^*)$. Оскільки $Z_M(\bar{x}) \rightarrow +\infty$, то існує допустимий розв'язок $\bar{x}_l = (l_1, \dots, l_{n+m})$, такий що $Z_M(\bar{x}_l) > Z_M(\bar{x}^*)$.

Розглянемо 2 випадки:

1) $l_{n+1} = \dots = l_{n+m} = 0$;

2) $\exists l_{n+i} \neq 0, i = \overline{1, m}$.

1) Якщо $l_{n+1} = \dots = l_{n+m} = 0$, то допустимому розв'язку $\bar{x}_l = (l_1, \dots, l_n, 0, \dots, 0)^T$ за лемою 4.1 відповідає розв'язок початкової задачі $x_l = (l_1, \dots, l_n)^T$ і за лемою 4.2 $Z_M(\bar{x}_l) > Z_M(\bar{x}^*)$, тобто $Z(x_l) = Z_M(\bar{x}_l) > Z_M(\bar{x}^*) = Z(x^*)$, що суперечить оптимальності x^* . 2) Якщо $\exists l_{n+i} \neq 0$, тоді за лемою 4.2 $Z_M(\bar{x}_l) < Z_M(\bar{x}^*)$, що суперечить необмеженості цільової функції $Z_M(\bar{x})$ М-задачі. Отже, початкова задача також не має розв'язку. ▲

4.4. Особливості алгоритму М-методу

1. Початковий опорний план розширеної М-задачі містить штучні змінні, що входять в цільову функцію з коефіцієнтами $-M$ (в задачі на максимум) або $+M$ (в задачі на мінімум), тому оцінки розкладу векторів умов $\Delta_k = c_B^T x_k - c_k$ складаються з двох доданків Δ'_k і $\Delta''_k(M)$. Оскільки $M \gg 1$, то на першому етапі розрахунків для знаходження векторів, що уводяться до базису використовують тільки оцінки $\Delta''_k(M)$.

2. Вектори, що відповідають штучним змінним, які виводяться з базису опорного плану виключаються з розгляду в наступних ітераціях.

3. Після виключення штучних змінних, які виводяться з базису, розв'язання продовжується звичайним симплекс-методом з використанням оцінок Δ'_k .

4. Перехід від розв'язання М-задачі (4.2) до розв'язання початкової задачі (4.1) і висновок щодо існування оптимального плану здійснюється згідно теореми 4.1.

Приклад 4.1.

Розв'язати ЗЛП М-методом

$$Z(x) = -2x_1 + 2x_2 - 3x_3 \rightarrow \max$$

$$\begin{cases} -2x_1 + x_2 + 3x_3 = 2; \\ 2x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 1; \\ x_j \geq 0, j = \overline{1,3} \end{cases}$$

Розв'яжемо задачу методом штучного базису, оскільки немає початкового опорного плану з одиничним базисом. Додамо в кожне рівняння обмеження штучну змінну, а в цільову функцію додамо ці штучні змінні з коефіцієнтом $-M$.

$$Z(x) = -2x_1 + 2x_2 - 3x_3 \rightarrow \max \Rightarrow Z_M(x) = -2x_1 + 2x_2 - 3x_3 - Mx_4 - Mx_5$$

$$\begin{cases} -2x_1 + x_2 + 3x_3 = 2; \\ 2x_1 + 3x_2 + 4x_3 = 1; \end{cases} \begin{matrix} +x_4 \\ +x_5 \end{matrix}$$

Розв'язання запишемо у симплекс-таблицю.

№	B	C_b	C_j	-2	2	-3	-M	-M	θ_i
			A0	A1	A2	A3	A4	A5	
0	A4	-M	2	-2	1	3	1	0	2/3
	← A5	-M	1	2	3	4	0	1	1/4
Δ_j			-3M	2	-4M-2	$-7M + 3 \uparrow$	0	0	
1	A4	-M	5/4	-7/2	-5/4	0	1	<del></del>	
	A3	-3	1/4	1/2	3/4	1	0	<del></del>	
Δ_j			-5/4M-3/4	7/2M+1/2	5/4M-1/4	0	0	<del></del>	

$$\frac{7}{2}M > 0, \frac{5}{4}M > 0 \Rightarrow \bar{X}^2 = \left(0; 0; \frac{1}{4}; \frac{5}{4}; 0\right)^T, \bar{B}_2 = [A_4, A_3] - \text{оптимальний розв'язок}$$

М-задачі, але оскільки $\bar{x}_4^2 = \frac{5}{4} \neq 0$, то не існує допустимих розв'язків. Система обмежень початкової задачі несумісна.

Приклад 4.2.

Розв'язати ЗЛП М-методом

$$z = 3x_1 + 2x_2 + x_3 - 8x_4 \rightarrow \max$$

$$\begin{cases} 3x_1 + 3x_2 + 4x_3 - 7x_4 = 10; \\ 2x_1 + x_2 + x_3 - 2x_4 = 2; \\ x_j \geq 0, j = \overline{1,4} \end{cases}$$

Розв'яжемо задачу методом штучного базису, оскільки немає початкового опорного плану з одиничним базисом. Додамо в кожне рівняння обмеження штучну змінну, а в цільову функцію додамо ці штучні змінні з коефіцієнтом $-M$.

$$Z(x) = 3x_1 + 2x_2 + x_3 - 8x_4 \rightarrow \max$$

$$\begin{cases} 3x_1 + 3x_2 + 4x_3 - 7x_4 = 10; \\ 2x_1 + x_2 + x_3 - 2x_4 = 2; \end{cases} \begin{matrix} +x_5 \\ +x_6 \end{matrix}$$

$$Z_M(x) = 3x_1 + 2x_2 + x_3 - 8x_4 - Mx_5 - Mx_6$$

Розв'язання задачі наведемо в табличному вигляді.

№	B	C _b	C _j	3	2	1	-8	-M	-M	θ _i
			A ₀	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	
0	A ₅	-M	10	3	3	4	-7	1	0	10/3, 10/3, 5/2
	← A ₆	-M	2	2	1	1	-2	0	1	1, 2, 2
Δ _j			-12M	-5M-3	-4M-2	-1-5M ↑	8	0	0	

Для вибору вектора, що вводиться до базису знаходимо

$$\max \{-1(-5M), -2(-4M), -2(-5M)\} = 10M.$$

Отже, до базису вводиться вектор A₃, а виводиться вектор A₆, якому відповідає найменше для обох рядків значення

$$\theta_i = \min \left\{ \frac{5}{2}, 2 \right\} = 2.$$

Продовжуючи розв'язувати задачу симплекс-методом і виводячи штучні змінні з подальшого розгляду, отримаємо оптимальний розв'язок початкової задачі.

№	B	C_b	C_j	3	2	1	-8	-M	-M	θ_i
			A0	A1	A2	A3	A4	A5	A6	
1	← A5	-M	2	-5	-1	0	<u>1</u>	1		
	A3	1	2	2	1	1	-2	0		
Δ_j			-2M +2	5M-1	M-1	0	6- -M ↑	0		
2	A4	-8	2	-5	-1	0	1			
	A3	1	6	-8	-1	1	0			
Δ_j			-10	29	5	0	0			

$$x^* = (0; 0; 6; 2)^T, Z(x^*) = -10.$$